

jük. Verancsics, akinek műve leginkább érdekelhetne bennünket, ugyancsak „vezetett naplót utazásáról — de sajnos éppen az ő kézirata, illetve annak számunkra legértékesebb része veszett el, vagy lappang ma is.” (124. Vö. még: 193.)

Tardy Lajos biztató záradékkal rekeszti be 11 éves kismonográfiáját: „A XVII. századtól a keleti diplomáciai kezdeményezések ritkábbakká válnak, ugyanakkor a más célú utazások száma erősen megnövekszik. E jelenség okainak feltárása, a megváltozott jellegű és jelentőségű utazások ismertetése külön tárgyalást igényel.” Az irodalomtörténet, az utazási irodalom kutatója e remélhetőleg mielőbb elkészülő második kötetnek örvend majd igazán, mert XVII. század eleji diplomata-útinaplóink (Borsos Tamás, Toldalagi Mihály, Nagy Szabó Ferenc és mások munkái) már a műfaj magyar nyelvűségét jövendőlik.

Kovács Sándor Iván

Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek. Sajtó alá rendezte s a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Koczány László. Bukarest, 1972. Kriterion. 494 l.

„Borsos Tamás Bethlen Gábor fejedelem követe volt a fényes Török Portán, tanult, bátor ember. Megírta a maga idejébéli dolgozat, de az írása kevés embereknek forog kezekben.” Bod Péternek köszönhetjük ezt az első jellemzést (*Magyar Athénas*, Szeben 1766, 51) a székely főváros várépítő bírájáról, akit maga a nagy fejedelem is „sokat látott, hallott ember”-nek nevez egy levelében.

Hálásak lehetünk a romániai kiadónak, hogy Borsos Tamás múlt századi folyóiratokban szétszórta megjelent hagyatékát összegyűjtötte, s e fontos kordokumentumokat — a diplomata önéletírását, portai és budai követségeinek naplóját, testamentumát, valamint Egyiptomról szóló beszámolóját — modern kiadásban bocsátotta a kutatók és a nagyközönség elé.

A Bethlen Gábor keleti politikájának tanulmányozásához nélkülözhetetlen forrásanyagot nyújtó életműnek most nem a történeti jelentőségére hívjuk fel a figyelmet, hanem azokra a még alig ismertetett értékeire, amelyek a jelenlegi kiadás tárt csak fel.

Klanczay Tibor tanulmánya óta (*A késő-reneszánsz problémái. Sztóicizmus és manierizmus*) közismert az újsztóicizmus népszerűsége a XVII. század első harmadában. Most újabb adat támasztja ezt alá: Borsos Tamás mindmáig észre nem vett sztóicizmusa, amely a kiadvány gondozója, Koczány László

szerint Alexandriai Philon hatására bontakozott ki. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést (NyITudK 1969/1, 66–78.), akkor a sztóicizmus már értékelt közvetítői, Cato és Epiktétosz mellé oda kell állítanunk az i. sz. I. században tevékenykedő hellén-zsidó filozófust is.

Borsos világnézetében a késő reneszánsz ideológiájának hatása a szombatos vallással, s annak vezetőjével, Péchy Simonnal való kapcsolata révén mélyül el, amit legjellemzőbben a kancellárhoz 1619. II. 17-én „forgó nyughatatlanságban” írott — Lipsius ismeretét is valószínűsítő — levele példáz. Ebben Borsos a polgár öntudatával, bölcs tanácsokat adva oktat az uralkodás művészetére. Célja: „a régi békeség megtartása”, továbbá „a keresztényiségnek concordiája és constantiája”. Borsos Tamás sztóicizmusa érdekes árnyalatokkal gazdagítja eddigi ismereteinket a korabeli erdélyi állam- és erkölcsfilozófiáról.

Jóllehet Bod Péter ítélete világosan mutatja, hogy kibontakozó irodalomtörténetírásunk sajátjának tekintette a marosvásárhelyi főbíró munkáit, az utókor mégis inkább a történetírás körébe utalta azokat. Még ha a Borsos sirját felfedező Orbán Balázs túloz is, amikor „nemzeti irodalmunk kiváló terméke”-nek nevezi a második portai naplót, kétségtelen, hogy számos — hol ösztönösen, hol tudatosan alkalmazott — eredeti stílus és nyelvi eszközre figyelhetünk fel e jórészt hivatalos iratokban. Ezek alapot adnak arra, hogy Borsos — Kemény Zsigmond, Móricz, illetve a kései szobrász-utód, Borsos Miklós által is ismert — munkásságát az erdélyi memoáriróadalomhoz tartozónak tekintsük.

„Nagyságod előz segítséggel is volt nekem ennyi számtalan labirintusimba és melankóliámba” — olvassuk 1619. V. 6-i levelében. A labirintus, a hányódó hajó, s a manierizmus egyéb kedvelt metaforái sűrűn bukkannak fel nála. Borsos kapcsolatban állhatott a legutóbb Bán Imre által felvázolt erdélyi manierista körrel (ItK 1970/4. 453.) sőt valószínűnek tartom, hogy Rimay Jánossal is! „Rimai uram felől itt jó emlékezetben vannak” — írja 1619. X. 19-i levelében a költőről, aki néhány hónappal az ő hazatérése után Bethlen követeként ismét Konstantinápolyban időzött. Az autodidakta Borsos műveltsége persze elmarad a Rimay-típusú tudós kortársakétól, s a néhány manierista elem megléte nem elegendő ahhoz, hogy manieristának tekintsük, bár a további kutatások szolgálhatnak még új adatokkal ebben a vonatkozásban.

A naplóíró átdolgozta írásait; s e stilisztikai tudatosság jele lehet az is, hogy a fejedelemhez küldött hivatalos iratokban hemzsegek a latin szavak — nyilván műveltségének fitogtatása céljából —, ám a memoria-

lékban, magánfeljegyzésekben nyoma sincs e tudálékosságnak. Így például egyetlen latinizmust sem találunk az 1619. VIII. 5-én kelt — több szempontból is figyelemre méltó — sorokban, ahol kitűnő megelevenítő erővel meséli el kellemetlen kalandját, a részeg török elől való megfutamodást. Humora, öniróniája is megcsillan ebben a tragikomikus jelenetben: „Szégyenletünkbe egynehány napig csak arra az útra sem jártunk, maga az volt volna igaz útunk az pasa Kapujára”.

Stílusa sokszor szinte drámai, így például a tengeri utazás leírásakor. Ezt a drámaiságot fokozzák a gyakran alkalmazott párbeszéddek (Kamuti Farkassal, a szultán nevelőjével stb.). A lelki folyamatok feltárásában, s szubjektivitásában is megnyilvánul az írói érzék. Nyelve alapvetően az élő beszédet tükrözi. Az ismertebb székely tájszavak mellett — mint *mony*, *piricskol*, *tinó-binó*, *csaté-paté*, *fántom-fánt* — olyan archaikus alakokkal is él, amilyeneket Kriza, vagy Színyei tájszótára már nem ismer: *fokat*, *abbali*. Sőt önálló szóalkotásokat is feltételezhetünk: *csirriplet*, *ontol-fontol*. Mondatait gyakran színezik a Baranyai Decsi János-féle Adagiorumból vett közmondások, de még sűrűbben az élő nyelv szólás-mondásai: *dobja fokattal marada*, *ellépett a galambok árával*, *kegyelmes tolvajnak nyárs a seggibe* stb.

A kiadványt gazdag illusztrációs anyag, részletes bibliográfia, jól használható szójegyzék és időrendi táblázat egészíti ki. Ugyanakkor kifogásolható, hogy a Borsosnál előforduló tulajdonnevek mutatója — talán helytelenül értelmezett takarékosági okokból — viszonylag sok személy- és helynevet mellőz, s mivel ráadásul az oldalszámokra sincs utalás, alig tekinthető névmutatónak. A jegyzetapparátus fogyatékoságai csökkentik a kötet tudományos értékét, s megnehezítik a korszak iránt érdeklődő kutató munkáját. Az sincs megokolva, miért maradt ki néhány fontos — a Borsos-portrét teljesebbé tevő — levél. Ezek a következők: a kortárs Nagy Szabó Ferenc krónikájában megőrzött dokumentum Borsos szabadságáról, 1595-ből (közli Mikó Imre: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. Kolozsvár 1855.), a Mindszenthai Benedek udvarhelyszéki főkapitányhoz írott Magánlevél 1610-ből (Barts Gyula: *Borsos Tamás élete és történelmi szereplése*, Kolozsvár 1912.), végül diplomáciai tevékenységét illusztráló levelei Roe angol diplomatához 1627-ből (közli: Gál István; Korunk 1969/6.).

Érdeklődéssel és szeretettel várjuk a sorozat jelzett kötetének megjelenését, amelyek feltehetően újabb értékekkel gyarapítják majd ismereteinket az oly gazdag erdélyi memoárirodalomról.

Balázs Ádám

Hopp Lajos: A lengyel–magyar hagyományok újjászülése. Bp. 1972. Akadémiai K. 166 1. 8 t. (Modern Filológiai Füzetek, 14.)

Jelentős mérföldkőhöz érkezett a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása 1969-ben, amikor a két kultúra érintkezéseiről, hasonló és eltérő vonásairól mintegy negyven éves tanulmánygyűjtemény látott napvilágot a két ország kutatóinak közös munkájaként. A kapcsolattörténeti vizsgálódások legfontosabb eredményeiről számot adó kötet tanulmányai főként két korszak — a reneszánsz és a barokk, illetőleg a XIX. század — érintkezései köré sűrűsödnek. Az ilyen vállalkozások esetében a megvalósulás egyben kirajzolja a föltárára váró fehér foltokat is, tudatosítja a hiányokat. Hopp Lajos könyve a Rákóczi-kori lengyel–magyar kapcsolatokról éppen ilyen fehér foltot tüntet el, számottevő eredmény a kapcsolattörténet folyamatossága szempontjából. Arra vállalkozik művében a szerző, hogy tüzetesen megvizsgálja a barátság hagyományának alakulását a XVII. század végén és a XVIII. század elején. Azokat az „átvezető szálakat” keresi, amelyek közvetítik és egyben a körülményeknek megfelelően módosítják a korábbi századok örökségét. Kapcsolataink igen lényeges láncszemére derül így fény, a XVIII. század elejének hagyománya lesz alapja a felvilágosodás és a romantika korában újjáéledő, a politikai tájékozódásban oly fontos szerepet játszó lengyel–magyar barátságnak.

Rákóczi és Bercecsényi „lengyelországi meneküléseinek” tényéből, a szabadságharc gazdag lengyel kapcsolataiból joggal következtethetnénk, hogy tudományos földolgozások egész sora foglalkozott a kor lengyel–magyar érintkezéseivel. Nem olyan számottevő azonban az anyag, ahogy gondolnánk. Születtek egyes részjelenségeket föltáró munkák, elmaradt azonban a rendszerező áttekintés, a kapcsolatok tartalmának mélyreható elemzése; így Hopp Lajosé a szintetikus összefoglalás elvégzésének érdeme. Nehezítette munkáját, hogy igen sokrétű anyaggal kellett dolgoznia, hiszen a Rákóczi-szabadságharc lengyel vonatkozású irodalmi érdekű írásai különböző időpontokban és helyeken több nyelven láttak napvilágot.

A bemutatott emlékiratok, politikai levelezés, politikai programok, követek naplójegyzetei alapján arról a folyamatról kapunk képet, amelynek során a lengyel–magyar barátság feudális-nemesi hagyományai új tartalmakkal telítődnek. A korábbi századokban a hasonló társadalmi-gazdasági fejlődés, a középkori dinasztikus kapcsolatok, majd a török elleni közös védekezés feladatából kovácsolt „kereszténység védőbástyája” ideológia jelentette a barátság alapját. Könyvének első fejezetében Hopp Lajos a